
Julia Slipetska

ANALIZA PORÓWNAWCZA SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH PODZIAŁÓW W KRAJACH EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

Ten artykuł przedstawia konkretne społeczno-polityczne podziały w Europie Środkowej i Wschodniej, skupia się na nowych liniach podziału, którzy tworzą strukturę przestrzeni politycznej. Ponadto przedstawia podstawowe teoretyczne i metodologiczne podejścia do analizy społeczno-politycznych podziałów. Autor analizuje również cechy społeczno-polityczne podziałów w Europie Środkowej i Wschodniej na przykładzie Węgier, Rumunii, Słowacji, Polski i Litwy.

Słowa kluczowe: społeczno-polityczny podział, przejściowe demokracje, system partyjny, Europa Środkowa i Wschodnia.

Julia Slipetska

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL CLEAVAGES IN THE COUNTRIES OF EAST AND CENTRAL EUROPE

In this article specific of political cleavages in the countries of East and Central Europe was defined, the main accent made on new lines of political cleavages, that structurize political sphere. Moreover, main theory-methodological approaches to the analyses of political cleavages are provided. Also, the author analyses peculiarities of political cleavages in the East and Central Europe on the examples Hungary, Romania, Czech Republic, Poland and Lithuania.

Keywords: political cleavage, transit democracies, party system, East and Central Europe.

Fala demokratyzacji, szerząca się po świecie w środku lat 70. spowodowała potrzebę przeglądu tradycyjnych podziałów socjalnych na podstawie lewicowo-prawicowego spektrum ideologicznego. Badacze coraz bardziej są zainteresowani nowymi kierunkami rozgraniczeń, kwestią tego, na podstawie których cenności zostały te kierunki ukształtowane oraz w jaki sposób są one emitowane do systemów partyjnych krajów postsocjalistycznych.

Ukryte konfrontacje w społeczeństwie okresu postkomunistycznego nie tylko wyraźnie różnią się od typowych dla poprzednich autorytarnych reżimów, a tworzenie nowego systemu wartości przyczynia się do powstawania nowych podziałów, charakterystycznych dla państw postindustrialnych, prowadząc społeczeństwo do postmaterializmu. Właśnie

system podziałów socjalno-politycznych w dużej mierze determinuje specyfikę konfiguracji systemu politycznego społeczeństwa, zmieniając się wraz ze zmianami ogólnych orientacji społeczeństwa i rodzajów reżimów.

Według A. Moreno „demokracje przejściowe” w krajach Europy Środkowej i Wschodniej charakteryzuje obecność trzech podstawowych rozgraniczeń wartościowych: wartości pro- oraz antyreformatorskie, wartości liberalno-fundamentalistyczne oraz wartości demokratycznie-autorytarne.

Pierwszy podział wartości (wartości pro- i antyreformatorskie) obejmuje stosunek do reform gospodarczych – rząd przeciwko własności prywatnej oraz indywidualizm gospodarczy, stosunek do reform politycznych i zmian społecznych, do aborcji, nacjonalizmu i religii. Zalety tego podziału są z jednej strony definiowane jako liberalne, demokratyczne i rynkowe preferencje, z drugiej – konserwatywne, autorytarne i statyczne preferencje. Ta linia konfliktu nazywana jest podziałem reform.

Co dotyczy rozgraniczeń na podstawie liberalnych wartości fundamentalistycznych, obejmują one stosunek różnych krajów do religii, autorytaryzmu i aborcji. Podział liberalno-fundamentalistyczny obejmuje wartości kulturowe, takie jak religijność i nacjonalizm, oraz kontrastuje z bardziej liberalnymi poglądami, które przejawiają się w analizie stosunku do aborcji.

Trzecim rozgraniczeniem jest stosunek do autorytaryzmu i bardziej otwartego rządu demokratycznego. Ten podział jest jedynym podziałem, który jest obecny we wszystkich społeczeństwach postkomunistycznych. Należy zauważyć, że właśnie wokół dominujących wartości politycznych toczy się główna walka sił politycznych krajów postkomunistycznych, która określa odpowiednią konfigurację systemu partyjnego¹.

Z drugiej strony nie można zaprzeczyć faktu, iż klasyczne rozgraniczenia właściwe krajom Europy Zachodniej są także w pewnym stopniu ukonstytuowane w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, a mianowicie podziały na podstawie społeczno-ekonomicznej, etniczno-językowej, religijnej oraz terytorialnej. Jednocześnie otwartym pozostaje kwestia tego, dlaczego w krajach o podobnych podziałach społecznych powstają różne według konfiguracji systemy partyjne?

A. Kulyk uważa, że wśród innych kluczowych czynników-wydarzeń, które wpłynęły na tworzenie podziałów społeczno-politycznych, jest upadek autorytarnych reżimów w Europie Południowej, pokojowa rewolucja w krajach Europy Wschodniej pod koniec lat 80., upadek Związku Radzieckiego i pojawienie się na jego miejscu 15 republik posocjalistycznych w 1991 r., powszechne rozprzestrzenianie się demokracji neoliberalnej w krajach trzeciej fali, globalizacja politycznego i gospodarczego obrazu świata, który zmienił tradycyjne pojęcie państwa narodowego i jego suwerenności, wzmocnienie Unii Europejskiej jako zjawiska ponadnarodowego z własnym parlamentem, wyborami i europejskimi partiami

¹ Moreno A., *Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy*, Westview Press, 1999, s. 205.

ponadnarodowymi oraz dołączenie do niego krajów postkomunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej, rewolucja informacyjna w społeczeństwach postindustrialnych, która zmienia sposoby mobilizacji politycznej oraz modele udziału politycznego, stosunki państwa z obywatelami i wyborców z partiami, „amerykanizacja” polityki w krajach Europy, komplikacje struktury społecznej i systemu podziałów, a także stopniowa ewolucja demokracji przedstawicielskiej od modelu większościowego, w którym partie odgrywają główną rolę w reprezentacji podziałów, do pluralistycznego, gdzie partie coraz częściej ustępują tę rolę grupom interesów, kryzys tradycyjnych instytucji demokracji przedstawicielskiej, który wyrażał się w zmniejszeniu zaufania do wyborów, partii i państwa, wzrost absenteizmu i anomii, a na koniec – transformacja międzynarodowego terroryzmu w czynnik polityki wewnętrznej, który ogranicza prawa i wolności obywateli.

Kształtowanie przestrzeni politycznej w Europie Środkowej i Wschodniej pod wpływem globalizacji, integracji międzynarodowej i regionalizacji niezmiennie zwiększa znaczenie całego spektrum zagadnień dotyczących społeczno-politycznego podziału. Jednakże, szczególnie ważnego znaczenia ta problematyka nabywa w krajach postkomunistycznych, gdzie tylko tworzą się stabilne systemy polityczne. Trudno nie zauważyć szczególne znaczenie tych badań dla Ukrainy, która wciąż stoi ryzykiem podziału.

Dlatego celem niniejszego artykułu jest opracowanie odpowiednich narzędzi teoretycznych i metodologicznych dla stosowania koncepcji społeczno-politycznego podziału w celu badania krajów post-komunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej.

Niewątpliwie badania rozróżnienia społeczno-politycznego musi zaczynać się od analizy prac naukowych S. Lipseta i St. Rokkana, którzy zidentyfikowali cztery klasyczne rozróżnienie, a mianowicie: między centrum a peryferiami, kościołem i państwem, miastem i wsią, właścicielami i pracownikami². Ten model społeczno-politycznych podziałów znajduje szerokie zastosowanie i akceptację w kręgach akademickich, dając podstawową ideę podziału i ich wpływów na kształtowanie systemów partyjnych.

Jednak pomimo faktu, że od czasu wprowadzenia tego terminu społeczno-polityczny podział w teorii politycznej przez S. Lipseta i St. Rokkana minęło prawie pół wieku i jeszcze nie osiągnięto jednolitego zdefiniowania. Często pod tym względem rozumiemy 1) wszystkie sprzeczności, które pojawiają się w społeczeństwie z powodu zróżnicowania społecznego, różnic kulturowych, regionalnych i innych, oraz 2) wyłącznie ich zinstytucjonalizowane formy w systemach partyjnych.

Naszym zdaniem, najbardziej celowym jest wskazanie trzech grup podejść do zrozumienia społeczno-politycznego rozróżnienia, a mianowicie: konfliktowy, instytucjonalny, socjalny i kulturowy. Podejście konfliktowe odwołuje się do tego, że w podstawie rozróżnień leżą różnego rodzaju konflikty – zarówno strukturalnie zakorzenione oraz potencjalne. Podejście socjalne i kulturowe wskazuje, że struktura społeczna określa społeczno-polityczny podział

² Lipset S., *Struktury podziałów, systemy partyjne i preferencje wyborców. Uwagi wstępne*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 204-234.

w kraju. Instytucjonalne podejście zmniejsza polityczny podział wyłącznie instytucjonalnego konfliktu w społeczeństwie³. Pod względem społeczno-politycznego podziału należy rozumieć względnie stabilne różnice istniejące między przedstawicielami grup, którzy mają swoją własną tożsamość i reprezentacje instytucjonalną.

Bez względu na fakt, że klasyczne rozróżnienie związane z państwami Europy Zachodniej, w różnym stopniu, także są charakterystyczne dla krajów postkomunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej, a mianowicie podziały na społecznej, ekonomicznej, językowej, religijnej i terytorialnej podstawie. W tym samym czasie otwartym pozostaje pytanie – dlaczego w krajach o podobnych społecznych separacjach są tworzone różne systemy partyjne? Tak więc, E. Meleshkina zwraca uwagę na znaczenie instytucjonalnych progów, odnoszących się do społeczno-politycznych podziałów, czyli progów legitymizacji, integracji, reprezentacji, rządów większości⁴. Naukowiec wskazuje, że obecność wysokich progów ogranicza możliwości instytucjonalizacji separacji, podczas gdy niski próg przeciwnie stymuluje ten proces.

Według S. Elisejewa, na proces konsolidacji systemów partyjnych w krajach postkomunistycznych wpływa kilka czynników, a mianowicie:

1. instytucjonalne dziedzictwo autorytarnego reżimu oraz w pierwszej kolejności: a) tradycje instytucjonalne i normy, b) partii-spadkobiorcy ideologicznych pozycji współczesnych reżimów, c) partie, które stworzone są na podstawie ruchów masowych i demokratycznych,
2. struktura instytucjonalna nowych demokracji, która obejmuje: a) formy rządów, b) format systemu wyborczego, c) wzmocnienie granic politycznych i prawnych⁵.

Ogólnie należy zauważyć, że cechy społeczno-polityczne podziałów w państwach Europy Środkowej i Wschodniej wynikają przede wszystkim przez historyczne cechy rozwoju regionu, doświadczenia reżimów autorytarnych, specyfikę przemian demokratycznych. Szczególnie jasne jest to, że socjalistyczna przeszłość pozostawiła głębokie piętno na społecznej strukturze, politycznych kierunkach, a także na tradycjach organizacji politycznej w większości krajów postkomunistycznych.

Jak zauważył K. Lawson, wyraźną cechą istniejących podziałów społeczno-politycznych w krajach Europy Środkowej i Wschodniej jest podział między mniejszością, „która rozwija się w procesie postkomunistycznej transformacji” i „większością tych, którzy żyją nieszczęśliwie”, próbując zwolnić i zachować przedrewolucyjną sytuację. Partii dążą do wspierania nadziei większości, ale po osiągnięciu władzy, zazwyczaj stosują się do woli mniejszości⁶.

³ Romaniuk A., *Od zjednoczenia do niepodległości: stan i dynamika integracji społeczeństwa ukraińskiego w ramach europejskich procesów*, Lwów, CPD, 2009, s. 10-12.

⁴ Meleshkina E., *Koncepcja podziałów społeczno-politycznych: problem uniwersalności*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 11-29.

⁵ Elisejew S., *Społeczne i polityczne podziały, uwarunkowania instytucjonalne i warunki konsolidacji systemów partyjnych w przejściu do demokracji*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 64 – 89.

⁶ Lawson K., *Podziały, partie i wyborcy*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 51-55.

Koncentrując się na specyficznych podziałach społeczno-politycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, A. Rommele wnioskuje, że klasyczna teoria podziałów nie wytrzymuje sprawdzenia przez rzeczywistości post-totalitarne. On wskazuje na cztery główne różnice w politycznych podziałach w Europie Środkowej i Wschodniej, w przeciwieństwie do Europy Zachodniej.

Jest to, po pierwsze, *przebieg i trudność tranzytu*. Postkomunistyczna Europa rzeczywiście przeżywa potrójny tranzyt, który oferuje nie tylko demokratyzację, ale również na dużą skalę przejście do gospodarki rynkowej oraz budowy państwa. Fakt, że w Europie Zachodniej zajęło to kilka wieków (od stworzenia państwa narodowego do kapitalizmu, a ostatecznie do demokracji), kraje postkomunistyczne muszą wypełnić to jednocześnie w najkrótszym czasie.

Po drugie, *różnica elektoratu*. Chociaż zachodnie systemy partyjne, prawdopodobnie już nie są więcej zamrożone i zachodnie sojusze wyborcze wskazują na coraz większą niestabilność w systemie partyjnym, która rozwinęła się na Zachodzie pozostaje silna tendencja do następstwa oraz inercji. Z drugiej strony, w Europie Środkowej i Wschodniej elektorat jest znacznie bardziej otwarty oraz poddaje się wpływowi, znacznie bardziej niestabilny i niepewny.

Po trzecie, *różnice w rodzaju partii*. W formie, w jakiej one powstały, partie Europy Zachodniej były w stanie zmobilizować zbiorowe tożsamości polityczne. Gdy zaczęły one tymczasowe relacje z tymi, które znajdowały się po jakiejś stronie ważnych rozróżnień, były w stanie wykorzystywać potencjał już istniejące sieci organizacyjne. Elektorat w ten sposób został skutecznie podzielony na bloki względnie stabilne i zamknięte. Okoliczności zniszczenia komunizmu, które spowodowały dużą rezygnację z już istniejących wcześniej tożsamości i sieci oraz nie potrafiły dać tym nowym partiom w Europie Środkowej i Wschodniej takich zalet. Nowe strony stały się bardziej charyzmatycznymi i konsumenckimi, a niż programowymi.

Po czwarte, *rola mediów*. W krajach Europy Środkowej i Wschodniej media podlegały ścisłej cenzurze i kontroli przez reżimy komunistyczne. Służyły one jako narzędzie elit rządzących, dzięki którym polityka państwowa oraz ideologia panująca stała się bardziej popularną⁷.

D.-L. Sale, z kolei, uważa, że główna różnica między krajami post-komunistycznymi oraz krajami zachodnimi, opiera się na doświadczeniu tych państw w "rewolucji międzynarodowej". Zgodnie z tym pojęciem rozumie on przejście od kapitalizmu do kapitalizmu ponownie przez socjalizm, który osiągnięty został przez byłe państwa komunistyczne⁸.

Z kolei według A. Moreno, przejściowe demokracje krajów postkomunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej charakteryzują się obecnością trzech głównych podziałów wartości: wartości reformatorskich oraz antyreformatorskich, wartości liberalno-demokratycznych, liberalnych i fundamentalnych oraz demokratycznych i autorytarnych.

Pierwszy podział wartościowy obejmuje stosunek do reform gospodarczych – rząd przeciw własności prywatnej i indywidualizmu gospodarczego, stosunek wobec reform

⁷ Remmele A., *Struktura podziałów i systemy partyjne w Europie Środkowej i Wschodniej*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 30-45.

⁸ Sale D., *Czy można stosować podziały Rokkana w Europie Środkowej?*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 56-63.

politycznych i przemian społecznych oraz wobec aborcji, nacjonalizmu i religii. Bieguny tego podziału określone są jako liberalne, demokratyczne oraz rynkowe z jednej strony, a także konserwatywne, autorytarne i statyczne preferancje z drugiej strony. Ta linia konfliktu określana jest jako podział reform.

Jeśli chodzi o rozróżnienie na podstawie wartości liberalnych i fundamentalistycznych, to zawiera ono stosunek wobec religii, autorytaryzmu oraz aborcji w różnych krajach. Liberalny i fundamentalistyczny podział przyciąga wartości kulturowe, takie, jak religia i nacjonalizm oraz kontrastuje z bardziej liberalnymi poglądami, które pojawiły się w analizie postaw wobec aborcji.

Trzeci rozróżnienie – jest to postawa wobec autorytaryzmu, a także bardziej otwartego i demokratycznego rządu. Ten podział jest tylko obecny we wszystkich społeczeństwach postkomunistycznych. Zauważyliśmy to, że wokół dominujących wartości politycznych i toczy się główna walka sił politycznych w krajach postkomunistycznych, która określa również odpowiednią konfigurację systemu partyjnego⁹.

Należy podkreślić, że w latach 90-tych powstały dwa punkty widzenia na temat wpływu podziałów na kształtowanie przestrzeni politycznej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. W pierwszym podejściu – pojęcie „czysta deska” (R. Markowska, P. Mayer) – przestrzeń polityczna charakteryzuje się brakiem struktury i chaotycznością oraz podziały społeczno-polityczne powstały tylko po upływie okresu przejściowego¹⁰.

W drugim podejściu, reprezentowanym przez G. Kitchelta – podziały społeczno-polityczne powstają pod wpływem czynników (ekonomicznych, społecznych, kulturowych, wartościowych, ideologicznych, itp.), tak zwanej „linii przyczynowości”¹¹.

G. Koks przedstawia założenie, że rozdrobnienie systemów partyjnych w Europie Środkowej i Wschodniej może być postrzegane, jako problem koordynacji działań elit politycznych, a mianowicie systemy partyjne stabilizują się i „zamrażają” się według strukturyzacji propozycji partyjnej. Tak więc, proces instytucjonalizacji podziałów wygląda w następujący sposób: partie określają swoje założenia programowe w zależności od społecznych, wartościowych, ideologicznych oraz behawioralnych cech swego elektoratu, a następnie przekazują ich do systemu partyjnego. Po formułowaniu propozycji partyjnej i upolitycznieniu głównych kierunków podziałów, następuje kształtowanie przestrzeni politycznej i „zamrożenie” systemu partyjnego¹².

Jednak O. Donowa odrzuca taką koncepcję, przedstawiając argumenty przeciw „zamrożeniu” systemu partyjnego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, a mianowicie:

⁹ Moreno A., *Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy*, Westview Press, 1999, s. 205.

¹⁰ Mair P. *Party system change: approaches and interpretations*. – Oxford, 1997.

¹¹ Kitschelt H., *Post-communist party systems: competition, representation and interparty cooperation*, Cambridge studies in comparative politics, N. Y., 1999, s. 112-143.

¹² Donowa E., *Społeczno-polityczne rozmrażania i ich transformacja w system polityczny w Europie Środkowej i Wschodniej*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 101-125.

1. Podczas tranzytu instytucjonalny obraz jest bardzo niestabilny i prowadzi do powstania względnie niestabilnych zasad gry.
2. Demokratyzacja występuje w warunkach niedojrzałości społeczeństwa obywatelskiego, które gromadzi interesy i przesyła je do systemu politycznego; struktury gospodarcze nie ułatwiają rozwój niezależnych organizacji społecznych lub tożsamości zbiorowych.
3. Przez to, że partie nie zostały ustalone w ramach rozszerzonego prawa wyborczego na nowe grupy społeczne (jak w Europie Zachodniej), a w warunkach wyborów powszechnych, relacje między elektoratem i elitą od początku były bardzo słabe. W warunkach reżimu komunistycznego nie istniało konkurujących partii politycznych, które mogłyby służyć jako obiekty przyciągania wyborców, oraz w nowych demokracjach przez brak świadomości na temat grup społecznych i społeczeństwa obywatelskiego, partie były tworzone nie z dołu go góry, tylko z góry do dołu.

Według Donowoi, struktury społeczne i polityczne podziały w państwach Europy Środkowej i Wschodniej są bardzo odmienne od podziałów, które istnieją w Europie Zachodniej. A przede wszystkim odzwierciedla się to w umysłowych cechach wyborców, zwłaszcza w wartościowych instytucjach silnego państwa i silnego lidera. Określa to również podstawowy konflikt między komunistycznym elektoratem i demokratycznie zorientowanymi wyborcami lub konflikt pokoleń. Doprowadziło to do powstania wielu „kolorowych” rewolucji, które przetoczyły się w byłych republikach radzieckich – młodymi tranzytowymi demokracjami.

Przed tym jak przejść bezpośrednio do rozpatrzenia funkcji społeczno-politycznych podziałów w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, należy zauważyć, że klasyczne podziały, które tworzą strukturę przestrzeni politycznej i promują tworzenie odpowiedniej konfiguracji systemów partyjnych są tu również korzystne¹³. Rozważmy krótko cztery klasyczne rozróżnienie Lipseta-Rokkana w odniesieniu do praktyki politycznej w krajach postkomunistycznych.

Pierwsza różnica jest między centrum, który ustanawia narodową kulturę oraz zbuntowanymi mieszkańcami podbitych prowincji, które różnią się cechami etnicznymi, religijnymi i językowymi. Socjalizm sprzycał umocnieniu podziału, dając początek nowym partiom, które wyraziły zainteresowanie centrum i peryferii.

Po upadku reżimów radzieckich w wielu krajach Europy Środkowej i Wschodniej pojawiły się nacjonalistyczne organizacje, które wyrażały interesy centrum (zwykle największej grupy etnicznej), a także wielu partii peryferyjnych, które chroniły interesy mniejszości narodowych i etnicznych (jak na przykład partia węgierska w Słowacji).

Druga różnica jest między państwem narodowym oraz przywilejami kościoła. Przed wojną w państwach Europy Środkowej i Wschodniej było wiele partii chrześcijańskich

¹³ Romaniuk A., *Analiza porównawcza instytucji politycznych w Europie Zachodniej*: Monografia, Centrum publikacji LNU imienia Iwana Franki, 2007, s. 391.

demokratów. Po upadku reżimów komunistycznych konflikty między kościołem a państwem często występowały odnośnie własności, która została skonfiskowana przez rządy komunistyczne.

Trzeci konflikt interesów był między mieszkańcami wsi, przemysłowcami oraz przedsiębiorcami, który umocnił się pod czas rewolucji przemysłowej.

Jednakże, zgodnie D.-L. Sale, oddzielenie się miasta od wsi w krajach postkomunistycznych jest przede wszystkim spowodowane ekonomicznymi podstawami. Najlepiej to jest widoczne na Węgrach, gdzie i teraz ten podział na tej że podstawie istnieje w systemie partyjnym.

Czwarty konflikt był to konflikt pomiędzy właścicielami a pracownikami lub konflikt na podstawie społeczno-gospodarczej. Jeśli w Europie Zachodniej z rozwojem stosunków kapitalistycznych, ze szczególnym naciskiem na rozwój prywatnej przedsiębiorczości on miał wyraźnie określony charakter, to w Europie Wschodniej 40 lat reżimu komunistycznego miały największy wpływ szczególnie na tą konfrontację. Kolektywizacja produkcji, wywłaszczenie kapitału zniszczyły ten podział. Jednak redystrybucja majątku została przeprowadzona w interesie rządu, partyjnej nomenklatury, wielu biurokratów. Przed dołączeniem do reżimu komunistycznego, większość krajów Europy Środkowej i Wschodniej nie posiadały wystarczająco rozwiniętego systemu kapitalistycznego, aby opierając się na konflikt pomiędzy dwoma podstawowymi klasami, tworzyć partie¹⁴.

Wyraźne zróżnicowanie w Europie Środkowej i Wschodniej można zobaczyć na konkretnych przykładach Węgier, Rumunii, Słowacji, Polski i Litwy.

W ten sposób przykład Rumunii pokazuje, że na zamiast tradycyjnemu podziału komuniści oraz antykomuniści pojawiły się kwestii kompetencji i korupcji. Pogarszająca się sytuacja gospodarcza doprowadziła również do powstania podziałów na podstawach społeczno-gospodarczych.

Jeśli chodzi o Węgry, badania empiryczne wskazują na to, że najbardziej stabilnymi czynnikami, które mają wpływ na wybór partyjny, są religia, przynależność do partii komunistycznej, miejsce zamieszkania (miasto czy wieś), a także wiek. Obecny system partyjny na Węgrach koncentruje się na społeczno-ekonomicznych podstawach zróżnicowania. Jest wyraźnie przedstawiony podział Wschód-Zachód, gdzie Zachód bardziej koncentruje się na spektrum partii prawicowych oraz uprzemysłowionych Wschód – na lewice.

Geografia wyborcza Litwy wskazuje na główny podział prawica i lewica. Gospodarczo stabilne południe wspiera większość partii prawicowych, ze względu na fakt historyczny, ponieważ w okresie między wojnami światowymi tutaj znajdowała się stolica oraz również mała liczba mniejszości etnicznych. Środkowa i wschodnia części kraju preferowały lewicę, pod wpływem tradycyjnego wsparcia socjalistycznych i radykalnych ideologii, zacofania gospodarczego.

¹⁴ Sale D., *Czy można stosować podziały Rokkana w Europie Środkowej?*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 56-63.

W kategoriach geopolitycznych główne linie działań w Republice Czeskiej istniały pomiędzy centrum (duże miasta przemysłowe) i peryferią (reszta kraju). W Czechach jest duża liczba emigrantów i imigrantów (zwłaszcza z Rumunii), którzy przeprowadzili się tu w poszukiwaniu pracy. Ponadto, w oparciu podziałów w Czechach jest religia, a Morawia zawsze występowała, jako konserwatywny katolicki region, wsparcie chrześcijańskich demokratów. W rezultacie, określona jako konfesjonalna i partyjna strona linii podziału – między regionami katolickimi i innych regionami.

Słowacja charakteryzuje się wyraźnym podziałem na bazie etnicznej między Słowacką większością i mniejszością etniczną Węgier. Istnieje wyraźna różnica między Bratysławą, regionami południowymi oraz niektórymi północnymi prowincjami, co zbiega się z podziałem centrum-peryferie. Trzeci podział jest na osi wschód-zachód¹⁵.

Biorąc pod uwagę podziały społeczno-polityczne w Polsce w ramach podejścia G. Kitchettiego, można stwierdzić, że na początku lat 90. ubiegłego wieku w systemie politycznym polskiego społeczeństwa został wyodrębniony podział autorytarno-liberalny. Potwierdzają to w szczególności wyniki wyborów z 1989 r., w których Polska Zjednoczona Partia Robotnicza otrzymała 37,6% głosów, Solidarność – 35%. Utworzony w ten sposób podział autorytarno-liberalny przyczynił się do demokratyzacji systemu politycznego i późniejszego ustanowienia pluralizmu politycznego.

Można go było również obserwować na wyborach parlamentarnych w 1991 r., kiedy w warunkach nieobecności bariery wyborczej do Sejmu weszło 29 partii politycznych. W pierwszych latach po obaleniu reżimu komunistycznego wpływ byłych elit rządzących, przekształconych oraz dostosowanych do reżimu demokratycznego, był dość duży, ale autorytarno-liberalny podział społeczno-polityczny wyczerpał się wraz z ostatecznym zakończeniem procesu tranzytu i konsolidacji demokratycznego reżimu w Polsce.

Zachowanie wyborcze po ustanowieniu tego podziału stało się chaotycznym, ponieważ wolność wyboru długo nie charakteryzowała polski system polityczny, w ramach którego system partyjny można by uznać za hegemoniczny. Jednocześnie być może najważniejszą opozycją wobec początku okresu tranzytowego była opozycja między elitą autorytarną starego reżimu a demokratycznymi siłami politycznymi.

Można zatem z pewnością powiedzieć, że głównym przełomem charakterystycznym dla końca XX wieku w Polsce była konfrontacja elity autorytarnej a demokratycznie nastawionej. Jednak na początku XXI wieku podział ten staje się mniej zauważalny z powodu udanego przejścia demokratycznego tranzytu. Wpływ byłych elit politycznych pozostaje nadal zauważalny w ciągu pierwszych lat po obaleniu reżimu komunistycznego, jednak dla Polski współczesnej sytuacja ta jest mniej charakterystyczna niż pod koniec ubiegłego wieku. Dawne siły komunistyczne się zmieniły, dostosowując się do nowych demokratycznych „reguł gry”, a zatem

¹⁵ Dunajewa J., *Spoleczno-polityczne podziały w Europie Środkowej i Wschodniej*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 93-96.

autorytarno-liberalny podział prawie całkowicie został zamieniony na lewicowo-prawicowy społeczno-ekonomiczny.

Kolejnym podziałem społeczno-politycznym, charakterystycznym dla Polski, jest podział terytorialny, który był wyraźnie widoczny w wyniku wyborów parlamentarnych w 2011 roku. Północne i zachodnie województwa podczas głosowania w Senacie w większości wspierały przedstawicieli Platformy Obywatelskiej, południowe oraz wschodnie – kandydatów od Prawa i Sprawiedliwości. Można więc powiedzieć, że konserwatywne postawy ludności rosną na wschodzie i południu.

Podział między kościołem a państwem jest mniej więcej tak samo ważny dla polskiego społeczeństwa. Pomimo świeckiego charakteru Polski religia odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu socjalno-politycznej doktryny wielu sił politycznych. Na przykład dla konserwatystów właściwe są działania przeciwko legalizacji stosunków homoseksualnych, aborcji i eutanazji, zabronionych przez kościół katolicki. Siły polityczne liberalnych i socjaldemokratycznych kierunków władzy są bardziej spokojne w rozwiązaniu podobnych kwestii. Modernizowany jest podział społeczno-polityczny między kościołem a państwem, powrót do kluczowych problemów postmaterializmu w tym kontekście przewodzi publiczność, według R. Ingleharta, do warunków rozwoju społeczeństwa postmodernistycznego.

Patrząc na kształtowanie się podziałów socjalno-politycznych w Polsce pod względem pojęcia „czystej tablicy”, zaczynają się one kształtować pod koniec XX wieku, to znaczy, że nie odgrywają roli klasyczne podziały, wyodrębnione przez Lipseta i Rokkana. W tym przypadku podstawą są właśnie podziały społeczno-polityczne, oparte na wartościach postmaterialistycznych, rozgraniczenie cennych systemów postmodernizmu i społeczeństwa przemysłowego. Jednak ich powstawanie zajmuje dość długi okres czasowy, a zatem do tych czas na system polityczny Polski nie miały żadnego wpływu żadne podziały społeczno-polityczne.

Instytucjonalizacja podziałów społeczno-politycznych, zgodnie z paradygmatem „czystej tablicy”, odbyła się w polskim społeczeństwie dopiero niedawno. Zgodnie z wynikami wyborów do Sejmu w 2007 r. można stwierdzić, że w kraju został ostatecznie zinstytucjonalizowany lewicowo-prawicowy podział, co również miało wpływ na kolejne wybory parlamentarne. Tak więc Wschód i Południe Polski tradycyjnie oddały swój głos partii Prawo i Sprawiedliwość, Zachód i Południe poparły Platformę Obywatelską. Jeśli w wyborach 2007 r. wyniki tych partii wyniosły odpowiednio 39 i 60 przedstawicieli, w 2011 r. liczby te były: 31 i 63 senatorów. Dlatego właśnie można stwierdzać, że główną konfrontacją w społeczeństwie, która jest przekazywana do systemu politycznego Polski w Senacie, jest rozgraniczenie między konserwatystami a liberałami.

Na obecnym etapie ta konfrontacja jest osłabiana przez trzy partie, które weszły do parlamentu, jednak w ostatnich wyborach „Platforma Obywatelska” i „Prawo i Sprawiedliwość” razem wyniosły 69, 07% głosów, co nadal stanowi znaczący udział w systemie wielopartyjnym. Można więc powiedzieć, że liberalno-konserwatywny podział w Polsce został zinstytucjonalizowany i będzie aktualny w ciągu kilku kolejnych kampanii wyborczych.

Table 1. Zmiany zachowań wyborczych obywateli Polski

Rok	Liderzy na wyborach do Senatu	Liderzy na wyborczej do Sejmu	Dominujące podziały socjalnopolityczne
1989	Solidarność – 99 Bezpartyjni – 1	PZPR – 37, 6% Solidarność – 35%	Autorytarno-liberalny
1991	Unia Demokratyczna – 21 Solidarność – 11	Unia Demokratyczna – 12, 32% Sojusz Lewicy Demokratycznej – 11, 99%	Autorytarno-liberalny, jednak zachowanie wyborców staje się chaotyczne
1993	Sojusz Lewicy Demokratycznej – 37 Polska Partia Narodowa – 36	Sojusz Lewicy Demokratycznej – 20, 4% Polska Partia Narodowa – 15, 4%	Autorytarno-liberalny
1997	Solidarność – 51 Sojusz Lewicy Demokratycznej – 28	Solidarność – 33, 8% Sojusz Lewicy Demokratycznej – 27, 1%	Autorytarno-liberalny
2001	Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy – 75 Koalicja «Senat 2001» – 15	Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy – 41% Platforma Obywatelska – 12, 7%	Autorytarno-liberalny, zaczyna się kształtowanie lewicowo-prawicowego podziału починається формування ліво-правого поділу
2005	Prawo i Sprawiedliwość – 49 Platforma Obywatelska – 34	Prawo i Sprawiedliwość – 27% Platforma Obywatelska – 24, 1%	Lewicowo-prawicowy
2007	Platforma Obywatelska – 60 Prawo i Sprawiedliwość – 39	Platforma Obywatelska – 41, 51% Prawo i Sprawiedliwość – 32, 11%	Lewicowo-prawicowy
2011	Platforma Obywatelska – 63 Prawo i Sprawiedliwość – 31	Platforma Obywatelska – 39, 18% Prawo i Sprawiedliwość – 29, 89%	Lewicowo-prawicowy
2015	Prawo i Sprawiedliwość – 61 Platforma Obywatelska – 34	Prawo i Sprawiedliwość – 37, 58% Platforma Obywatelska – 24, 09%	Lewicowo-prawicowy

Sojusz Lewicy Demokratycznej powstał po rozwiązaniu PZPR i faktycznie był zreorganizowaną partią polityczną elity autorytarnej, która zmieniając swoją formę, starała się zachować władzę i po wynikach wyborów widać, że do początku XXI wieku to jej się udawało. Dlatego właśnie do 2001 r. należy mówić o dominacji autorytarno-liberalnego podziału socjalnopolitycznego w Polsce.

Na początku trzeciego tysiąclecia rozpoczyna się tworzenie lewicowo-prawicowego podziału socjalnopolitycznego, który ma raczej charakter ekonomiczny oraz aspekt wartości moralnych. We współczesnym systemie politycznym Polski to on jest dominujący i, biorąc pod uwagę wyniki ostatnich wyborów, pozostanie taki przez co najmniej dwie – trzy kampanie wyborcze.

Polska wykazała obecność dwóch klasycznych podziałów: centrum-peryferie, lewica-prawica. Istnieje zależność wyników głosowania wobec zatrudnienia w sektorze przemysłowym. Tradycyjne konserwatywne przemysłowo rozwinięte regiony na wschodzie Polski głosują w większości na prawicę oraz centrum i północ – na lewicę.

Podsumowując, możemy zauważyć, że schemat struktury poznawczej podziałów bardzo skomplikowany: historyczne linie podziałów na społeczno-ekonomicznych, językowych, terytorialnych, religijnych podstawach oparte są na wartościach obywateli państw post-komunistycznych i uporządkowane są, jako nowoczesna konfiguracja systemów partyjnych. Naszym

zdaniem, te dwie teorie wpływu społeczno-politycznych podziałów na strukturę przestrzeni politycznej – „czystej deski” oraz współzależności od przeszłości historycznej, ta ostatnia zasługuje na większą uwagę naukowców.

Głównym podziałem w krajach postkomunistycznych ze względu na przeszłość historyczną i cechy umysłowe wyborców pozostaje konflikt między postkomunistami, minimalistami i zwolennikami gospodarki społecznej z jednej strony oraz demokratami i maksymalistami i ultraliberałami – z drugiej, co często prowadzi do konfliktu pokoleń.

Bezsporny jest fakt, że społeczno-polityczny podział w krajach Europy Środkowej i Wschodniej nosi piętno historycznej retrospektywy oraz wpływu przeszłości komunistycznej, również określają cechy struktury instytucjonalnej, systemu partyjnego, tradycji i norm, które rozwinęły się, formą rządów, rodzajem systemu wyborczego, w szczególności rolą mediów, a co najważniejsze, specyfiką przemian demokratycznych.

Referencje

1. Donova E., *Społeczno-polityczne rozmrażania i ich transformacja w system polityczny w Europie Środkowej i Wschodniej*, Nauka polityczna, 2004, nr 4, s. 101-125.
2. Dunajewa J., *Społeczno-polityczne podziały w Europie Środkowej i Wschodniej*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 93-96.
3. Elisejew S., *Społeczne i polityczne podziały, uwarunkowania instytucjonalne i warunki konsolidacji systemów partyjnych w przejściu do demokracji*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 64 – 89.
4. Kitschelt H., *Post-communist party systems: competition, representation and interparty cooperation*, Cambridge studies in comparative politics, N. Y., 1999. – s. 112-143.
5. Lawson K., *Podziały, partie i wyborcy*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 51-55.
6. Lipset S., *Struktury podziałów, systemy partyjne i preferencje wyborców. Uwagi wstępne*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 204-234.
7. Mair P., *Party system change: approaches and interpretations*, Oxford, 1997.
8. Meleszkina E., *Koncepcja podziałów społeczno-politycznych: problem uniwersalności*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 11-29.
9. Moreno A., *Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy*, Westview Press, 1999, s. 205.
10. Remmele A., *Struktura podziałów i systemy partyjne w Europie Środkowej i Wschodniej*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 30-45.
11. Romaniuk A., *Analiza porównawcza instytucji politycznych w Europie Zachodniej*: Monografia, Centrum publikacji LNU imienia Iwana Franki, 2007, s. 391.
12. Romaniuk A., *Od zjednoczenia do niepodległości: stan i dynamika integracji społeczeństwa ukraińskiego w ramach europejskich procesów*, Lwów, CPD, 2009, s. 140.
13. Sale D., *Czy można stosować podziały Rokkana w Europie Środkowej?*, Nauka polityczna, 2004, nr. 4, s. 56-63.